

Kald krig i Tromsø

Stian Bones

Jeg tar fram en gammel *Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høyskole* fra 1985. Der skriver John Sanness, som var en nestor i faget:

«Forskyvningen av interessen mot studiet av internasjonal politikk kom i tiden etter at Magne Skodvin ved Historisk Institutt i Oslo fra slutten av 1960-tallet påtok seg ansvaret for undervisningen i norsk og internasjonal etterkrigshistorie.»

Det var mange fremmelige hovedfagsstudenter – jeg tror vi kan si det – som drev disse seminarene, blant annet Helge Pharo, som ble ansatt ved Universitetet i Oslo. Men så skriver John Sanness: «To andre yngre historikere fra Oslo-miljøet, Knut Einar Eriksen og Geir Lundestad, ble senere ansatt ved Universitetet i Tromsø, som er blitt et nytt tyngdepunkt.»

Et nytt tyngdepunkt, altså. Det var situasjonen fra januar 1974, da Geir Lundestad tiltrådte her, og Knut Einar året etter.

Og det var Geir som lokket Knut Einar. Ifølge Knut Einar fant Geir fram et gammelt skoleatlas, og der sto det at Tromsø hadde flere soltimer enn Oslo. Det var *ikke* nevnt noe i atlaset om hvor mye av dette som skyldes midnattssola.

Begge to hadde som nevnt hatt mye med Magne Skodvin å gjøre, og var sentral i etableringen av forskning og undervisning i den såkalt «7. periode» i norsk historie, dvs. perioden fra 1945 til 1965. De var begge forfattere i den første læreboka i norsk etterkrigshistorie, nemlig *Vekst og velstand*, utgitt i 1977. Utgivelsen ble slått stort opp i Nordlys 18. juni 1977. Og ser vi nærmere på hvem som har *produsert* saken, så drar vi nok kjensel på navnet, nemlig Rune Blix Hagen.

I *Vekst og velstand* skrev Knut Einar Eriksen et stort bidrag på over hundre sider om «Norge i det vestlige samarbeid». Geir Lundestad skrev det avsluttende kapitlet om «Hovedtendenser i norsk politikk». De etablerte den kalde krigen som forskningsstema i Tromsø.

Mye annet ble også skrevet. Narve Bjørgo ville egentlig ha Geir til Tromsø så snart som mulig etter etableringa i 1972, men fikk til svar at først skulle han fullføre så mye som mulig av arbeidet med doktoravhandlinga om *The American Non-Policy Towards Eastern Europe*

1943–1947. Og slik ble det. Han ble den første historikeren som disputerte ved Universitetet i Tromsø, i 1975.

Så gjorde han en tilsvarende grundig studie av USA sin politikk overfor de skandinaviske land, publisert i 1980 under tittelen *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949*.

Et par titler til er verdt å nevne: En artikkel som Geir fikk publisert i 1986: «Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952» (*Journal of Peace research*). Og så er det sjølsagt grunnboka han skrev, *Øst, vest, nord, sør. Hovedlinjer i internasjonal politikk 1945–1985*.

Før Knut Einar kom til Tromsø, hadde han fått bearbeidet og publisert hovedoppgaven sin som bok, gitt ut under tittelen *DNA og NATO. En redegjørelse for debatten og vedtakene i Det norske Arbeiderparti 1948–49*.

I Tromsø gikk han i gang med nye studier. Igjen var handlet det om å bidra til større forståelse av «Norges plass i internasjonal politikk». I tillegg til det jeg har nevnt, skrev Knut Einar et grunnleggende bidrag om «Svalbard 1944–47 – et brennpunkt i øst–vest-rivaliseringen» (1976), og han skrev om Storbritannias forhold til Norden under oppkomsten av den kalde krigen – dels også sammen med Magne Skodvin.

Vi kan til dels snakke om ulike tradisjoner eller tilnæringsmåter på 1970- og 1980-tallet når det gjaldt å studere Norge i internasjonal politikk, inkludert den kalde krigen. Enkelte studier søkte først og fremst å studere den hjemlige politiske beslutningsprosessen, og virksomme nettverk mellom politikere og andre sentrale aktører, særlig i embetsverket. Disse studiene var sterkt inspirert av Jens Arup Seip. Edgeir Benum, som var ansatt her i Tromsø, fra 1973 til 1979, sto opprinnelig som representant for denne tilnæringsmåten.

Også Knut Einar sin bok DNA og NATO plasserte seg jo inn her. Men Knut Einar var jo som nevnt også tydelig inspirert av Magne Skodvin, og både Skodvin og kollegaen Olav Riste la stor vekt på de sikkerhetspolitiske omgivelsene – altså særlig de stormaktspolitiske omgivelsene rundt Norge. Dette kom mer og mer fram i de artikkelene som Knut Einar skrev i Tromsø-tida, og her var det jo også en klar forbindelse til Geir.

Ellers kan det sies om begge to at vi finner en tydelig utviklet småstatsrealisme, men den er samtidig åpen og eklektisk. Med det mener jeg at de studerer stater som primært er sikkerhetssøkende, og der maktperspektivet står helt sentralt som forklaringsfaktor. Men

samtidig er de mer klassiske realister enn såkalte nyrealister, som var en skole som utviklet seg i løpet av 1970- og 1980-tallet. Mens nyrealismen primært ville forklare historiske prosesser ut fra faktorer i det internasjonale systemet – særlig fordeling av makt – så holder både Lundestad og Eriksen også fast på andre faktorer. Her er også klare innslag sosialdemokratiske verdier hos begge, blant annet en interesse for internasjonalt samarbeid, ja internasjonalisme. Makt er slett ikke alt. Geir Lundestad ledet tross alt Nobelinstituttet i veldig mange år også fordi han mente det *betydde* noe.

Et av Geir sine ankepunkt overfor enkelte *amerikanske* kolleger, var at de i for stor grad ville forklare USA sin utenrikspolitikk ut fra den amerikanske politiske beslutningsprosessen. Forskninga der måtte i større grad ta inn over seg de ytre omgivelsene. Og det kan vi nok si: Geir sine argumenter ble lyttet til, og blir fortsatt lyttet til – nå sist av G. John Ikenberry i siste nummer av *Foreign Affairs*.

Jeg oppfatter også Knut Einar som fremst i sin generasjon til å utvikle en finmasket og vår analyse av norsk sikkerhetspolitikk – som både ivaretar maktpolitiske forhold, men også personer og interesser, regionale forskjeller og betydningen av ideologiske og historiske forhold.

Geir og Knut Einar hadde også en debatt seg imellom, som delvis viste dette. Spørsmålet var om utenriksminister Halvard Lange egentlig hadde utnyttet den åpenheten som preget amerikansk politikk før dannelsen av Atlanterhavspakten. Kunne han ikke i sterkere grad ha framført de synspunktene som mange i Arbeiderpartiet egentlig hadde, og forsøkt å få til en mellomløsning – an slags kombinasjon av et skandinavisk sikkerhetspolitisk samarbeid og et atlantisk samarbeid? Var Lange her så å si en «utro tjener»? Knut Einar argumenterte mot, og viste bl. a. til at det var andre politikere som først ville revurdere alliansepolitikken.

Jeg tror det er utvilsomt at Knut Einars verktøykasse for sikkerhetspolitisk analyse stadig ble tilført nye presisjonsverktøy i forbindelse med to andre prosjekter som ble gjennomført eller påbegynt i Tromsø: Arbeidet med boka *Den finske fare*, i samarbeid med Einar Niemi og utgitt i 1981.

Og så er det boka *Frigjøring*, bind 8 av verket *Norge i krig*, skrevet sammen med Terje Halvorsen og utgitt i 1987. Sjøl om disse viktige bøkene ikke handlet om den kalde krigen, så fikk de betydning for Knut Einar sitt framtidige arbeid med temaet, utover på 1990-tallet.

Ved historieseksjonen på ISV møttes sterke personligheter og ulike interesser. Det handlet om vekting mellom de ulike periodene – hvor mange stillinger, her eller der – og det handlet om hva slags tema man burde satse på. I tillegg til lokal og regional historie, ga Geir klart uttrykk for at det andre beinet burde være internasjonal historie i kombinasjon med norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Raskt ble det etablert et undervisningsemne som het – og fortsatt heter – Norge i internasjonal politikk. Det ble også etablert i emne på mellomfagsnivå omkring internasjonal stormaktspolitikk.

Interessen for den kalde krigens historie forsvant ikke herfra, sjøl om Knut Einar forsvant til Riksarkivet og Geir til Nobelinstituttet. Mange av de som studerte historie på 1970- og 1980-tallet, engasjerte seg politisk i sin samtid, enten det gjaldt Vietnamkrigen, Nato-spørsmålet, atomvåpen, den tredje verden, fredsarbeid eller politisk overvåking. Det var også ekskursjoner til Sovjetunionen og kontakt med mennesker og miljøer der – til Murmansk og Arkhangelsk. Historikerne i Tromsø dokumenterte også den historiske kontakten østover, blant annet i verk som *Vardø bys historie*.

I 1990 ble så Jens Petter Nielsen ansatt som professorstipendiat ved UiT. Stillinga ble utlyst som *chair*, dvs. åpen for flere disipliner – kanskje den første chair i det hele tatt ved UiT.

I denne overgangsfasen redigerte også Einar Niemi boka *Pomor: Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år*, som kom ut i 1992. Og i 1993 disputerte Narve Fulsås på sin avhandling om *Universitetet i Tromsøs historie*, der den kalde krigen også er en tydelig og relevant kontekst. Men de som spesielt tok opp tråden med den kalde krigen, var Fredrik Fagertun og Hallvard Tjelmeland.

Først egentlig Fredrik, som hadde arbeidet som vitenskapelig assistent for Geir i forbindelse med boka *Øst, vest, nord, sør*. Fra 1989 arbeidet han som stipendiat med et prosjekt om Den kalde krigen i Arktis. I løpet av 1990-tallet skrev han flere artikler om den kalde krigen, for eksempel om USA i Arktis, om Thule-basen på Grønland – og om U-2-affæren i 1960, det amerikanske etterretningsflyet som ble skutt ned over Sovjetunionen, men som egentlig skulle lande i Bodø. Rune Blix Hagen, som endte opp med å skrive om et helt annet tema, hadde også vært faglig interessert i U-2-saken.

Hallvard Tjelmelands interesse for den kalde krigens historie var synlig allerede i tida som student. Faglig kom det klart til uttrykk allerede i forbindelse med prosjektet *Tromsø bys historie*, som han gikk i gang med fra 1989 av. I bindet hans, som kom ut i 1996, er det en hel del om politiske spørsmål i byen som var knyttet til den kalde krigen – ikke minst kampen om

hegemoniet i arbeiderbevegelsen. Men han var også opptatt av ungdomskultur og protestbevegelser i det moderne og seinmoderne Tromsø.

Hallvard veiledet også mange som arbeidet med liknende tema. Da byhistorien for Narvik ble skrevet, av Steinar Aas og Oddvar Svendsen, ble den kalde krigen godt integrert som tema i verket. Den kalde krigen er også berørt i andre avhandlinger fra denne perioden, for eksempel i Marianne Neerland Soleims avhandling om sovjetiske krigsfanger fra 2005, der Jens Petter Nielsen var veileder.

På 2000-tallet fulgte en fase der Hallvard arbeidet mye med den kalde krigen i ulike sammenhenger. Han skrev om «Den kalde krigens flyktninger» i bind 3 av verket om *Norsk innvandringshistorie*, som kom i 2003. I bokverket om avisa Nordlys historie, *Flammende budbringer*, står den kalde krigen helt sentralt. Hallvard arbeidet her grundig både med det teoretiske og metodiske grunnlaget – det vet jeg – for jeg og Knut Løkstad arbeidet som vit. ass. både på innvandringshistorien og Nordlys-historien.

Avisene var på den ene siden en speiling av den kalde krigen, og dermed også en kilde til kunnskap om sin samtid. Men avisene var også produsenter av kald krig, så å si, både gjennom måten de framstilte saker på, og fordi mediefolk også var aktører med klare interesser – for eksempel i å bekjempe kommunister.

Hallvard var også den som etablerte et nytt undervisningsemne som het «Frå Jalta til Malta», og som tok for seg det store internasjonale bildet fra slutten av andre verdenskrig og fram til om lag 1990. Det å få fram fagdebatt og ulike perspektiv var – og er – en viktig del av emnet. Grunnboka har i alle år vært Hallvard sin egen bok, *Den kalde krigen*, utgitt i 2006.

Hallvard ble sjølsagt min veileder da jeg startet opp med mitt doktorgradsprosjekt om Nord-Norge i den kalde krigen i 2001. Da var jeg ansatt ved Høgskolen i Bodø, men opptatt på doktorgradsprogrammet her. Jeg ønsket å forstå hvordan ulike aktører hadde forholdt seg til den nordlige landsdelen, sett i en kald krig-kontekst – primært samtidige aktører sjølsagt, men også historikere og statsvitere som tidligere hadde vært innom temaet.

Jeg kom fram til at den militære oppdemningsstrategien i nord var mye omtalt, og at det var utviklet et avansert begrepsapparat om slike «hard security»-forhold. Men jeg mente blant annet at det var viktig å forbinde dette begrepsapparatet tettere til ulike strategier på det politiske området. Uten det, ville egentlig klassiske begreper som «avskrekking og beroligelse» ha begrenset forklaringskraft.

Det var også et poeng, både for Hallvard og meg, å ta opp noen grunnleggende problemer som preget noe av fagdebatten. Blant norske kald krig-historikere, for eksempel Geir Lundestad, var det en tendens til å forklare enkelte forhold, for eksempel base- og atompolitikken, med en særnorsk mentalitet, der noen aktører framsto som nærmest irrasjonelle. De unndro seg på en måte historiens lov. Olav Riste mente for eksempel at basepolitikken var «fornuftig», men at Norges nei i 1994 skyldtes provinsialisme og strutsepolitikk. Vårt poeng var å få fram ulike strategier og standpunkter var bygd opp av en indre tenkning, logikk og rasjonale. Her tror jeg forresten også det er et slektskap til Knut Einars tenkning, og dermed også en viss forskjell mellom Knut Einar og andre av hans generasjon.

Det preger også det siste store arbeidet som Hallvard og jeg gjorde sammen, nemlig perioden 1953–1991 i boka *Naboer i frykt og forventning*, som kom ut i 2015. Da arbeidet vi jo også tett med mange russiske historikere, blant annet Aleksander Kan.

Helt til slutt: Mange av oss har undervist i emner som «Norge i internasjonal politikk» og «Frå Jalta til Malta» - nå sist Tom Kristiansen, som etablerte seg her primært for å arbeide med andre verdenskrig, men som også har arbeidet mye med den kalde krigen. Jeg vet at disse emnene har inspirert mange studenter og phd.studenter, bl.a. Magnus Andersson, Kurt Henrik Dalmo og Lovisa Bergmann.